

Сардарбекова Э.

*Кыргыз улуттук илимдер академиясынын Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун кенже илимий кызматкери***С.РЫСКУЛОВДУН “КАШКА АТ, КАРАГЕР ЖОРГО” ПОВЕСТИНДЕГИ КАЗАК КЫЗЫ УУЛТАЙДЫН ТАБЕРИГИ**

Кыскача мазмуну: Элибизде жакшы кеп бар, “жети элдин тилин бил, жети түркүн өнөр бил” демекчи, андыктан ата-бабабыз аркалаган өнөрлөрдүн бири саяпкерлик, ал эми анын сырларын чагылдырган Сардарбек Рыскуловдун “Кашка ат, карагер жорго повести” жөнүндө сөз кылмакчыбыз.

Адамдарды бири-биринен айырмалап турган нерсе ысымы жана мүнөзү болсо, ал эми жазуучуларды бири-биринен өзгөчөлөнтүп турган – бул стили. Ар бир көркөм сөз өнөрүн аркалаган чыгармачыл адамдардын аты аталганда эле, ага улай анын стили эсиңе түшөт. Жазуучу Сардарбек Рыскуловдун жазуу стилинин өзгөчөлүгү анын жаратылышка ото жакындыгында, же болбосо жаратылыш бул автордун стихиясы десек да болот. Себеби, жазуучунун чыгармасынын дээрлик көбү табият тартуулаган жаныбарлар: алгыр куштар, ок жетпес күлүктөр, акылдуу иттер, ошондой эле көндүм болбогон түлкү ж.б. айбанаттарга арналган. Алдыда сөз боло турган “Кашка ат, карагер жорго” повести аты айтып тургандай эле, “минсе унаа, жесе эт, ичсе кымыз” деген мүнөздөмөгө ээ жылкы жаныбары туурасында жазылган.

Ачкыч сөздөр: Кашка ат, карагер жорго” повести, тил, адабият.

“Жылкы, жылкы, жылкыдыр, жылкы элдин мүлкүдүр”, “ат сыйлаган жөө калбайт”, “атын барда жер тааны, атаң барда эл тааны”, “ат адамдын канаты” деген сындуу макал-лакаптар төрт түлүк малдын ичинен жылкыга арналганы да бекеринен болбосо керек. Андыктан жазуучубуз өмүр, өлүм, сүйүү сындуу түбөлүктүү темалардан айырмаланып жаныбарлар дүйнөсүн чагылдырып, өзгөчө жылкы жандыгына кайрылып, мыкты чыгармаларды жарата алды. Аларды жөн гана сүрөттөп тим болбостон жазуучу өзү айткандай: “кээде мал эмес адамдын да жакшылыгы унутулат эмеспи” дегени менен, алардын мүнөзүн, жакшылыгын даңзалап, сүйүп жазган, жаратылыш менен адамзаттын гармониясын мыкты чагылдыра алган жаратуучу катары аты калды.

С.Рыскуловдун бул чеберчилигине академик Абдылдажан Акматалиев: “автор бул жагынан алганда табиятты жанындай сүйгөн, анын кооздугуна суктанган, сыймыктанган адам экендиги сезилип турат, антпесе жаратылыш темасын жазганда жамгыр сыяктанып мынчалык төгүлүп жазбайт эле го!” [1.144.] – деп баа берет. Ошондой эле чыгармалары “табият темасын дагы улап, толуктап, адам менен табияттын байланышын ого бетер ажырагыс кылып таштай” тургандыгын айтып, жазуучунун чыгармачылыгына кайрылып, талдап “табиятты жандай сүйгөн жазуучу” деген жылуу пикирин билдирген.

“Кашка ат, карагер жорго” повести С.Рыскуловдун атагын кыргыз элине кеңири тааныткан чыгарма болду десек жаңылышпайбыз.

Чыгармада саяпкерликтин сырлары, түмөн түйшүгү, мээнети мыкты чагылдырылып, сюжети окурманды өзүнө сыйкырдуу күчтөй тартып турат. Саяпкердин мыктысы казак-кыргызга таанымал айтылуу Шергазы, жазуучунун дээрлик чыгармаларында башкы каармандын ролун аткарып келсе, бул повестинде кай бир жерден аты эскерилип бирок, негизги ролдо казак кызы Уултай башкы каарман. Анын саяпкерликтин сырларын жакшы негизги ролдо казак кызы Уултай башкы каарман. Анын саяпкерликтин сырларын жакшы билип, ошол эле Шергазыдан кем эмес жылкы жандыгын сүйө билгендиги чагылдырылат. Экөөнүн ортосундагы айырмачылык Шергазы эл оозуна алынган, даража, абройго ээ саяпкер болсо, Уултай жоо тийип алынып келинген күч жана ал аялзаты. Ал эми баарыбызга маалым болгондой саяпкерлик мырзалардын өнөрү эмеспи...

Автор чыгарманын башында эле негизги каарманы Уултайды тааныштырып өтөт, “Супатайдын энеси Уултай – казак кызы” деп айтып келип “казак болгондо да кайсы жердин

казагы экендиги белгисиз” – деп анын улуту башка экинен гана кабар берип, анын жаш тайынан бүгүнкү күнгө чейин Байзак деген манаптын колунда күңчүлүк өмүр сүргөнүн айтат. Жеткиликтүү жашоодон күдөр үзүп, күйөөсүнөн эрте калган күндүн, Супатай аттуу уулу жана Суртай аттуу небересинин аркасында өмүрдүн өчпөс үмүтүн улаган кемпирдин образын автор, анын саяпкерлик өнөрү аркылуу ачып олтурат.

Элибизде тээ илгертеден бери белгилүү болгондой “тектүү жерден кыз алуу” деген маселе бекеринен болбосо керек. Себеби ал кыз уруунун тукумун уларып, уруудан улут турары кыргыз-казак журту эле эмес, бүтүндөй адамзат үчүн мааниге ээ экендиги айтпаса да маалым. Бул жагынан алып караганда Уултай күңчүлүк өмүрдө кырк жыл өткөрсө да, тээ алыскы казак жеринде атасын эл кадырлаган адам экендиги, ашынган бай болбосо да алынча оокаты бар, анан да ченемсиз саяпкер болгонун, көбүнчө тулпар чабарын айтып калат. Балдары токтобой жүргөн кезде туулган кызынын артынан эркек бала келсин деп Уултай атап койгонун, айтканындай эле удаа эки эгиз инилүү болуп, аттарын уйкаштырып бири Супатай, экинчиси Суртай коюлат. Атасы Уултайды он төрт, он беш жашка келгенче эркекче кийинтип, “кыз” деген менен уруша кетип жүргөнүн эскерип, өзүнүн өзү жөнүндөгү жомогунда айтып бергеннен биз, казак кызынын теги бар жерден экенинен кабардар болобуз.

Чыгарманын баш каарманы ары акылдуу, ары ток пейил. Күңчүлүк өмүрдүн акысына, уулуна энчиге алган жүдөө ургаачы тайды алгандагы Уултайдын акылмандыгын автор төмөнкүчө баяндайт:

- Балдар, кудай бизге берди! Баарынан да бул жээрде тайдын ургаачы болгону жакшы...Жаныбардын ак жолтой болчу маңдайы бар – дейт. Бул сөздөрдү окуп жаткан окурманда Уултай күн эмес эле, байдын акылман байбичеси сүйлөп жатканындай сезим калат. Күң болсо да алысты көрө билген Уултай тайын эки жылы эки башка күлүк чыкчу айгырларга кошуп бирди эки кылып алып “Кудай бала-бакыраңар менен аман койсо эшиктеги эки ат корооңорду малга” толтурат деген сөздөрүнөн биз анын акылдуу, көрөгөч, жылкы баласын жакшы билген, саяпкерликти жөндөй билген аялзаты катары бааласак болот. Уултайдын жылкыларын өзү таптап, өзү суутуп жүргөнүн көрө албаган айыл элдериини сөзүн укса да укмаксанга салып, кулагынан сырт кетирип жүргөндүгүнөн анын өзгөчө сабырдуу экендигин көрүүгө болот. Албетте, күң болсо сабырдан башка эмне аргасы бар деген ойго келбей койбойбуз, бирок сабырдуулук Уултайдын абалында баштаган ишин аягына чыгаруу, таптаган соң аттарынын атагын алыска таанытуу менен уулунун келечегин түзүүгө болгон умтулуусу, аракетин деп бааласак болот. Бул аракетин менен Супатай “жатакчы” атын өчүрө албаса да өзү тектүү эл алдында уулунун кадырын көтөрүп берди.

Уултай көптөн күткөн күн да келип, “бийиыл күздө казакта Кожомберди султандын ашы болот. Ат чабыш, жорго салыш болот. Казак-кыргызболгон жери – эки бир тууган эл бүт чакырылат” дегенди абдан күткөн. Аттары кыргызда атагы чыгып калган болсо да бул үмүтүн аркасында чоң тилеги бар эле. Ал тилеги орундалып, аттары байгеге жетип Уултай үчүн таберик болуп казак элиндеги эки эгиз бир туганын таап берди. Мына ушул жерден да биз автордун каарманынын дагы бир мүнөзүн көрө алдык, ал кайратман жана эр жүрөктүк. Себеби, жазуучу айтканындай “адатта, ал кезде күлүк чыкса, ат үстүндөгү бала өзүлөрүнүн айылынын аттуу-баштуусун атап”, бай-бийлеринин атагын чыгарып келсе, бул жолу, болгондо да казак жергесинде кыргыздын аты чыгып жатса “Атакелеп” ураан чакыруунун ордуна, чабандес Суртай чоң энесинин айтуусу боюнча “Супатай...Суртай... Уултайлап” ураан чакырып чыгат. Бул албетте абдан кооптуу да, башы менен жооп берүүгө себеп кыла турган чакырык эле. Буга карабай каарманыбыз менин, балдарымдын табылгасы, олжосу деген оюн алдыга коюп, ошол эле учурда казак жеринен балким жакындары табылып калбасы деген илгерин үмүт менен небересин узатып жатканда айткан аманаты экен.

Автор Уултайдын тобокелге салып айткан сөзү менен анын табылгасынын акыбетин көрсөтөт, “Суртайдын жанына улгайган эки окшош казак пайда боло калды. Экөөнүн тең аты

келишимдүү, кийген кийимдери да жарашыктуу, салабаттуу адамдар экен. Алар биринен сала бири Суртайга суроо берип баштады:

– Кимдин баласысың?

– Кай жерликсиң?

– Кеше каска атты шапкан бала сенсиңба?!” – деп, Суртайдын чоң энеси Уултай эжесин билген казактар атасын эчөөнү кучактай жыгылышат.

Ооба, апасынын бир туугандарын тапканы менен тескери ураан чакырып, байге түгүл аттарын алдырып жиберип, өздөрү аз жерден калып, жөө жалаңдап келишкени бул да болсо Уултай үчүн сыноо эле. Ал ушуга да каниеттенип мындай деди: “- Кудайга эч арманым жок, мал да болсо кашка ат менен карагер жоргого ыраазымын. Акыбетимди кайтарды. Эмгегимди жеген жок. Мен ал эчөө аркылуу ойлогон оюма, тилеген тилегиме, көксөгөн максатыма жеттим. Күйүтүмдү күбүдүм. Бугумду чыгардым.

Эки аттын байгесин талагануруктар тойбогонун тойгузуп, жырттыгы болсо бүтөп, жылаңачы болсо кийиндирип алысын. Башыңар аман болсо мал табылат. Таякелеринди таап берген эки атта эмне арманыңар бар, садага кетейиндер”. Албетте бул сөздөр өтө бийик, терең философияны камтыган улуу сөздөр. Чыгарманын ушул эле бир нече сүйлөмүнөн көп нерсени алсак болот.

Аял да болсо Каныкей Тайгоруңу байгеге кошуп, бул буудан алтымыш атты артка калтырып, алдыга марага келип өзү эмес кыргыздын намысын коргогон сыяктуу[2.265.] эки ат Уултайга намыс да, таберик да болду. Андыктан адамдагы үмүт эч качан үзүлбөсө эңсегенине жетерин, ал үчүн аракет жана сабырдуулук керек экендигин автор Уултайдын образы аркылуу чыгармасында далилдеди.

С. Рыскулов каарманы Уултайдын мүнөзүнө тереңдеп кайрылбастан, анын саяпкерлик өнөрүн көбүрөөк чагылдырууга аракет кылган. Ошентсе да, баш каарманы жомок кылып айтып жүргөн “казактын бөксө-бөксө адырлуу чабыр жери, жайкысын таш күйүзгөн чөл, күзгүсүн керимсел жел жүрүп, мунарыктап көчүп турган жер эле”- деген сөздөрүнөн анын мекенине болгон сүйүүсүн, кусалыгын да да болсо өчүрбөй жүргөнүнөн, биз анын атуулдук сапатынын жогору экендигин байкаса болот. Акылман Уултай кыз-келиндге айтылып келген “эти биздики, сөөгү сиздики” деген накыл кепти билсе да өз жерин, өз элин, казак жеринде калган ата-энеси, инилери Супатай, Суртайды оозунан тушүрбөй айтып, алардын атын өчүрбөй өз уулу менен небересине аттарын коюп алуусу менен каарманыбыздагы бир туугандык сезимдин өзгөчө күчтүүлүгү байкалат.

Повестте айтылгандай атасынын тулпарын минип, сугарганы кеткен бойдон жоо тийип, кыргызга келип кул менен аз өмүр сүрсө да, калган өмүрү да күңчүлүктө өтүп, ошол бойдон кыргыздын жерин жердеп калат. Бул жерден баса белгилей кетүүчү жагдай, автор тарыхта болуп өткөн жоо чабуу, жылкы тийүү ж.б. сындауу улуттар арасындагы кастык, келишпештик, уруулар арасындагы арадаштыкты бир эле жөнөкөй күндүн тарткан азабы аркылуу мыкты бере алды. Демек жазуучубуз, мурунку муундун катачылыгын кийинки муун кайталабасын деген ойду чыгармасында баса белгилейт.

Чыгармадагы көңүл бөлө турган дагы бир жагдай эне-баланын өтө сый мамилеси. Жазуучунун чеберчилиги, эне кандай? Бала кандай? деген суроого бир эле сүйлөм менен төмөнкүчө мүнөздөмө берет: “Энесинин айтканын айткандай, дегенин легендей орундатчу. Эне-баладан бул эчөөндөй бөтөнчө ынтымактуу жок эле” – дейт. Бул жерде динибизде айтылган “бейиш энинин таман астында” деген философиянын илеби турат. Ошондой эле атасыз өскөн уулун эркелетип, ээн баш кылбай аял болсо да бекем тарбия бере алган Уултайдын эне катары да мыктылыгынан автор учуру келгенде кабар берип олтурат.

Биз жогортон Сардарбек Рыскуловдун повестинин бир эле каарманын алып, анын образын ачып берүүгө далалат жасадык. Албетте мында өзгөчө орун жылкыларга, аларды таптоодогу эмгекке, намысты алуудагы күрөшкө көбүрөөк токтолсо да, ушулардын бардыгында башында турган Уултайдын образын алып чыгуу да маанилүү деген ойдобуз. Себеби бүгүнкү күндөгү улуттар арасындагы ынтымак, биримдик жана достук мамилелердин наркын чыгарманын баш каарманын образынан даана, так көрө алдык.

Повесттин мазмуну, философиясы абдан кеңири жана терең. Мисалы окумуштуу Бейшебай Усубалиев бул повесть тууралуу мындай дейт: “Супатай...Суртай...Уултай! Бул ураан жазуучу Сардарбек Рыскуловдун “Кашка ат, карагер жорго” аттуу повестинде жаңырып, кыргыз жергесин бир силкинтип алган эле. Андан бери көп жылдар өттү, бирок ошол ураан мени бүгүн да, кадимкидей коштоп келет. Азыр да бул повестти окуп чыктым, дагы эле баягы ураан бүт дүйнөнү өзүнө жутуп алгансып, аалам жаңырытып жаткандай. Көрсө, бул ураандын ары жагында адамдык нарк-насилдин так өзү, чыныгы адамдык жашоонун гимни, оомал-төкмөл бул дүйнөнүн кайгы-муңу жаңырып жаткан турбайбы!”. “Кашка ат, карагер жорго” повестин окуп отурганда, көркөм чыгарма окубай эле күү угуп жаткандай болосун. С.Рыскуловдун чыгармаларынын өзү эле өзүнчө көркөм-этнографиялык музей” [3. 7-8-б.] деген оюн айткан.

Ал эми академик А.Акматалиев, “күлүккө болгон жазуучунун жан сүйүүсүнөн болсо керек, чыгармаларын окуп жатып окурман да стилдик жактан эч бир мүдүрүлбөй окуяларга аралашып күлүк менен кошо ой жүгүртүүсү жанаша жарышып кете берет. С.Рыскуловдун ат чабыш картинасы өзүнчө эле кино кадр” деп белгилеп, жазуучуну “табиятты кара сөздүн поэзиясына салган автор”[1. 152.] деп мыкты баалаган.

Кезинде улуу манасчыбыз Саякбай Каралаев “Манас” эпосунан Тайторунун чабышын айтканда төрдөн жылып олтуруп эшиктин босогосуна келип калчу – деп замандаштары айткандай, Рыскулов да берилгендик менен көркөм сүрөттөгөн картиналарга окурман кошо ат чаап бараткандай толкунданган сезим калтырырында шек жок.

Сардарбек Рыскуловдун “Кашка ат, карагер жорго” повестинен кийин кыргыз-казак элинин өткөн турмушунда тулпар аттардын мааниси чоң болгондугун, жана аны танууга болбой тургандыгын жазуучу чыгармаларында чеберчилик менен чагылдырып, чыгармаларын элине өзүнүн каарманы Уултайдай эле таберик кылып калтырып кетти десек аша чапкандык болбос. Демек, жазуучу С.Рыскулов каарманы Уултайды казак-кыргыз элинин ортосундагы ынтымактын, биримдиктин көпүрөсү катары көрсөткөн деп билүүбүз зарыл.

Пайдаланылган адабияттар:

- 1 Акматалиев А. Азыркы адабият: Тарых жана мезгил – Б.: “Улуу тоолор”, 2015. -224 б.
  - 2 “Манас”. Энциклопедия,М-Я. – Б.: “Мурас”, 1995. –432 б, 2-т.
- Рыскулов С. Кашка ат, карагер жорго. Повесттер жана аңгемелер. – 2-бас. – Б.: “Турар”, 2015. – 304 б.

Сардарбекова Э.

*Национальная академия наук Кыргызстана, научный сотрудник Института
языкознания и литературы им. Ч.Айтматова*

ИСТОРИЯ ОСВОБОЖДЕНИЯ КАЗАХСКОЙ ДЕВУШКИ В ПОВЕСТИ С.РЫСКУЛОВА “КАШКА АТ, КАРАГЕР ЖОРГО”

Аннотация: В статье рассматривается повесть С.Рыскулова «Кашка ат, карагер жорго» и художественное отражение образа героини Уултая. Также, ее роль женщины, в мужской профессии как берейтор (готовя к скачкам).

Рыскулов Сардарбек – писатель, публицист, драматург, поэт и общественный деятель. Родился в селе Ак-Кудук, Кочкорского района Нарынской области, 1920 году. Творческую деятельность начал со школьных лет написав рассказ “Атыр”, позднее опубликованный в газете “Ленинчил жаш.

Работал журналистом в газетах “Ленинчил жаш, “Кызыл Кыргызстан”(1939-1941).Участник Великой Отечественной Войны (1941-1943). Как общественный деятель работал заместителем директора совхоза “Кочкор” (1943-1947), начальник сельско-

хозяйственной управлени (1947-1950), главный редактор районной газеты "Чолпон" (1950-1955). В 1955-1961 г.г. председатель колхоза "Кош-Алыш". 1961-1983 годы управляющий фермы "Комсомол" и вышел на пенсию работая зоотехником совхоза "Комсомол"

С.Рыскулов в те годы параллельно опубликовал в газетах и журналах свои статьи-очерки, рассказы и повести. Стал известным как талантливый журналист и писатель. Автором были написаны пьесы "Ооздон чыкпасын", "Ичкенди кучкан жаман", "Биз эми түшпүндүк", исторические рассказы "Черикчи, Жаманкара, Тайлак баатырлар". Очерки о кыргызских ханах: Ормон хан, Шабдан баатыр, Жантай и повести "Балбандар", "Саяпкерлер", "Мүнүшкөрлөр", "Кара шумкар", "Шамен", "Төрөгелди баатыр".

Ключевые слова: скачка, берейтор, культурное наследие, скакуны, нравственность.

Sardarbekova E.

The National Academy of Sciences of Kyrgyzstan, researcher at the Institute of Linguistics and Literature. Chingiz Aitmatov

STORY OF RELEASING KAZAKH GIRL IN THE NARRATIVE OF S.RYSKULOVA "KASHKA AT KARAGER JORGO"

Abstract: The article deals with the narrative of S.Ryskulova "Kashka at, karager jorgo" and an artistic reflection of heroine Uultaya's image. Also, the role of a woman in a male profession as a racer (ready to horse races).

Ryskulov Sardarbek - writer, essayist, playwright, poet and a public figure, was born in the village of Ak-Kuduk, Kochkor district of Naryn region in 1920. Began his creative activity during school years by writing a story "Atyr", which was later published in the newspaper "Leninchil Jash."

He worked as a journalist in newspapers such as "Leninchil Jash," Kyzyl Kyrgyzstan "(1939-1941)". He also took part in the Great Patriotic War (1941-1943). As public figure, he was deputy director of the state farm "Kochkor" (1943-1947), head of rural and economic governance (1947-1950), "Cholpon" editor in chief of the regional newspaper (1950-1955). In 1955-1961 yy chairman of the kolkhoz "Kosh-Alysh", 1961-1983 years was managing the "Komsomol" farm and retired working as zootechnician from "Komsomol" farm too.

S.Ryskulov published articles, essays, short stories and novels in newspapers and magazines at the same time during those years. He was known as a talented journalist and a writer. The author has written the "Oozdon chykpasyn" play, "Ichkendi kuchkan Zhaman", "Biz Amy tyshyndyk", and historical accounts as "Cherikchi, Zhamankara, Tailak baatyrлар". Articles of Kyrgyz khans: Ormont Khan Shabdan Baatyr, Jantay and story "Balbандар" "Sayapkerler", "Mүнүшкөрлөр", "Kara Shumkar" "Shamen" "Tөрөгелди Baatyr".

Key Words: jump, groom, heritage, horses, morality.